

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE YAPI ÜRETİMİNDE MİMARLIK MESLEK ÖRGÜTLENMESİNİN GELİŞİMİ

*Murat TAŞ**

Özet: Türkiye’de bugün, yapı sektörünün düzenli olarak işlemeyen bir örgüt yapısına sahip olması ve yapı üretim sistemindeki yanlışlıklar nedeniyle, fiziksel planlama ölçeğinden başlayarak yapı ölçeğine kadar uzanan kentsel gelişme süreci, kendiliğinden ve denetimsiz bir şekilde gelişme göstermektedir. Türkiye’deki yapı üretim sistemi, bu sistem içerisinde yer alan meslek gruplarının görev, yetki ve sorumlulukları ile mesleki ilişkileri ve örgütlenme biçimlerinin sorgulanması kaçınılmaz olmuştur. Mimarlık mesleği geçmişten gelen özellikleri nedeniyle yapı üretiminde önemli bir yer tutmaktadır.

Bu bildiride, birçok alanda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişin gözlemlendiği yapı üretim sisteminin ve mimarlığın da içerisinde yer aldığı yapı üretimindeki mesleki ilişkilerin ve örgütlenmenin gelişimi ele alınarak, 1999 depremleri sonrasında Türkiye’deki yasal düzenlemelerin biçimlendirdiği mimarlık mesleği ortamındaki gelişmeler irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, yapı üretimi, mimarlık mesleği, imar sistemi.

Development of Architectural Professional Organization in Building Production From Ottoman to Present

Abstract: Today in Turkey, urban development process, ranging from physical planning scale to building scale, develops spontaneously and in an uncontrolled way, because building sector has an organization which works disorderly and because of mistakes in building production system. It is inevitable to interrogate the building production system, mission, authorization and responsibilities of profession groups taking place in this system, their professional relationships and organization way. Architectural profession has an important role in building production because of its features coming from past.

In this paper, as it is in a wide selection of fields, the developments in architectural profession field which is formed by legal arrangements in Turkey after 1999 earthquakes is studied by handling building production system, in which transition period from Ottoman Empire to Turkish Republic can be observed, the development of professional relationships and organization in building production in which architecture takes place.

Key Words: Ottoman, building production, architectural professional, public work system.

1. GİRİŞ

Yapı üretiminin uygulandığı çevreyi oluşturan imar, planlama, uygulama ve denetim sistemi, en çok değişikliğe uğramış ve sürekli gelişme çabası içerisinde çeşitli sorunların yaşandığı bir olgudur.

Türkiye Cumhuriyeti pek çok alanda Osmanlı Devleti’nden devraldığı bir toplum yapısına sahiptir. Cumhuriyetin İlanı ve yeni bir devletin kurulması ile birçok alanda yeni atılımlar ve gelişmeler yaşanmıştır. Bu nedenle mimarlık mesleğinin uygulama alanı bulduğu yapı üretimindeki gelişmeler Osmanlı Devleti’nden günümüze kadar tarihsel bir akış ve toplumu ilgilendiren birçok köklü değişikliklerin yaşandığı olaylar ışığı altında ele alınmış ve irdelenmiştir. (Tablo 2.1)

* Uludağ Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Bursa

2. CUMHURİYET ÖNCESİ OSMANLI'DA YAPI ÜRETİMİNİN GELİŞİMİ

2.1. Tanzimat Fermanı (1839)-Batılılaşma Hareketi Öncesi Dönemdeki Gelişmeler

Osmanlı'da mimari, insanlar için ihtiyaç duyulan bir yapının yapılması isteği ile başlayarak, bir dizi çalışma sonucunda ortaya çıkmıştır. En basitinden en karmaşığına kadar bir yapının yapılma isteği ile başlayan tüm imar ve inşaa faaliyetleri düzenli bir organizasyonun ürünüdür. 16. yüzyıla kadar Türk İslam Mimarisi'ni oluşturan eserlerin nasıl bir imar sistemi ve teşkilatlanma ile yapıldıklarına dair pek fazla bilgi sahibi olunmamasına rağmen Türk İslam Devletleri'nin hemen hepsinin merkeziyetçi bir yönetim anlayışına sahip olmaları ve genelde sultanların sanat ve mimariyi destekler tavır içinde olmaları nedeniyle, büyük ölçekli yapı faaliyetleri merkeziyetçi anlayışla, saraya bağlı ya da sarayla ilişkili teşkilatlarca yürütülmekteydi (Dündar, 2000).

Türk İslam Devletlerinin hemen hepsindeki her şeyin devlet adamlarından beklenmesi şeklindeki devlet adamı anlayışının aynı olması mimarlık alanında da en önemli işverenlerin sultanlar, vezirler vb. devletin en üst kademesindeki idareciler olduğunu ortaya koymaktadır. İmar eylemi çok büyük oranda bireysel girişimlerle sürdürülmesine rağmen bu girişimlerde devletin mimarlık örgütlerinin yol göstericiliğı ve yardımları da belirli bir düzenin sağlanması bakımından son derece önemli rol oynamaktadır (Cezar,1985).

Osmanlı Devleti'nin iskan politikası genellikle imar işleri ile birlikte iç içe yürütülmüştür. Toprağına insan yerleştirme ve ev sahibi yapma anlamına gelen iskan eyleminin imar işleriyle sıkı ilişki içinde olduğu açıktır. İmar işleri ise genellikle mimarlık ve şehircilikle ilgili faaliyetleri akla getirmektedir (Cezar, 1985).

Osmanlı Dönemi'ndeki yapı üretimi ve imar işlerindeki örgüt yapısı Tablo 2.2'de görülmektedir.

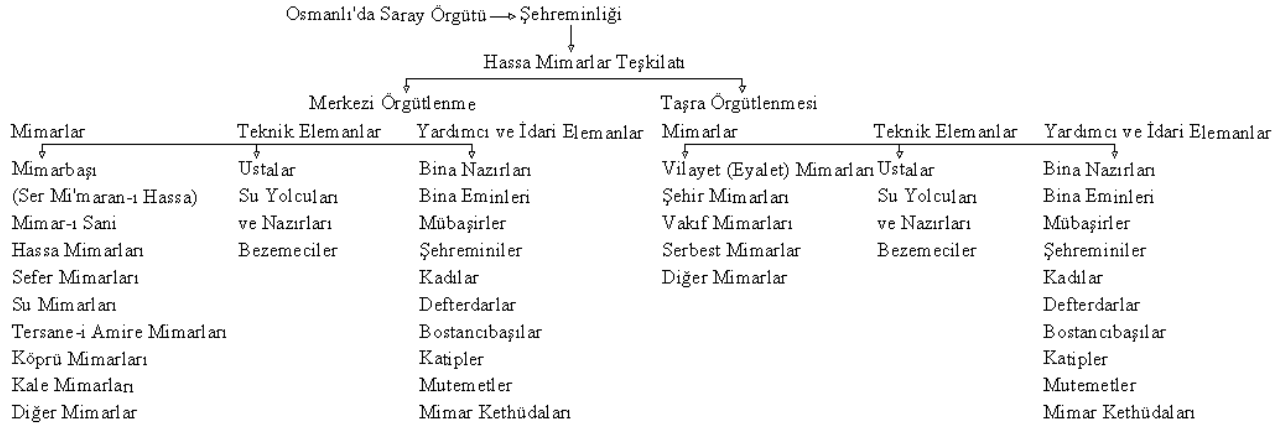
2.1.1. Hassa Mimarlar Teşkilatı

Osmanlı'da kurulan askeri imparatorluk nedeniyle fethedilen yerlerdeki ihtiyaçları karşılamak amacı ile her çeşit binayı yapmak, savunma tedbirleri için askeri nitelikli binalar yapmak için bütün Türk Devletlerinde olduğu gibi hükümet merkezinde imar ve inşaa faaliyetleri ile bunlar dışında kalan sanatsal faaliyetleri yürütmek üzere Hassa Mimarlık Teşkilatı kurulmuştur. Yapılan araştırmalar sonucu kaynaklara göre Hassa Mimarlar Teşkilatı ve çalışanlarının isimlerine 15. yüzyılın sonlarına doğru rastlanmakta ve özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde hassa mimarlarının saray içerisinde bir teşkilat oluşturacak biçimde bir düzene bağlanmış olabileceğı ihtimali görülmektedir. Böylece Fatih döneminde (1451-1481) belirli bir düzeye getirildiğı anlaşılan Hassa Mimarlar Teşkilatı Osmanlı'nın yükselmesine paralel olarak 16. yüzyılın başlarından itibaren özellikle Mimar Sinan'ın mimarbaşılığı döneminde gerek faaliyetleri gerekse teşkilat yapısı ile imparatorluğun bütün imar ve inşaa faaliyetlerini yürüten gelişmiş bir kurum kimliğine kavuşmuştur (Dündar, 2000).

Tablo 2.1. Türkiye'de yapı üretiminin gelişimi

Dönemler	Aşamalar	Kurumlar	Yasalar
Cumhuriyet Öncesi Dönem (Osmanlı Dönemi)	1839 Tanzimat Fermanı (Batılılaşma Hareketi) Öncesi Dönem	Hassa Mimarlar Teşkilatı	Şehremaneti Fermanlar
	1839 Tanzimat Fermanı (Batılılaşma Hareketi) Sonrası Dönem	Nafia Nezareti (Bayındırlık İskan Bakanlığı)	Şehremaneti Ebniye Nizamnamesi
Cumhuriyet Sonrası Denem	1923-1928 Arası Dönem	Nafia Nezareti (Bayındırlık İskan Bakanlığı)	Şehremaneti Ebniye Nizamnamesi 642 Sayılı Belediyeler Kanunu
	1928-1956 Arası Dönem	Bayındırlık Bakanlığı	Belediye Yapı Yollar Kanunu 3458 Sayılı mimarlık ve Mühendislik Kanunu
	1956-1972 Arası Dönem	İmar ve İskan Bakanlığı	Belediye 6985 Sayılı İmar Kanunu
	1972-1985 Arası Dönem	İmar ve İskan Bakanlığı	Belediye 1605 Sayılı Kanun
	1985-2003	Bayındırlık ve İskan Bakanlığı	Belediye 3194 Sayılı İmar Kanunu

Tablo 2.2. Osmanlı'da mimarlık teşkilatının yapısı

Hassa Mimarlık Teşkilatı adı ile Osmanlı mimarlık örgütü saray örgütü içinde dört emniyetten biri olan ve sarayın dış hizmet bölümlerinden sayılan Şehreminliği'ne bağlı idi. Hassa Mimarlar Teşkilatı ise kendi içinde ser mi'maran-ı hassa (hassa baş mimarı) gözetimi altında Su Yolu Nazırı, İstanbul Ağası (Acemi Oğlanlar Ağası), Kireççi başı, Ambar Müdürü, Ambar Birinci Katibi, Mimar-ı Sani (İkinci Mimar) ve Tamirat Müdürü'nden oluşan bir Fen Kurulu'ndan oluşmaktadır. Daha sonraları 16. yüzyılın sonlarına doğru Hassa Mimarlar Teşkilatı, Hassa Mimarlar Kethüdası, Kalem Katibi, Mimarlar, Minareciler, Mermerciler, Taşçılar, Sıvacılar, Neccarlar, Nakkaşlar gibi belirli bir alanda yetişmiş ustaların yanı sıra Benna (duvarcı), Sengtraş (taş yontucu), Harrat (çıkırıkçı), Cassas (kireççi), Hazzar (biçici), Lağımger (lağımçı), Haddad (demirci), Camger (camcı), Mülebbin (kerpiççi), Sürbger (kurşuncu) gibi birçok sanatçıyı, mimarı ve idari personeli içine alan geniş bir kadroya sahip olduğu görülmektedir. Belgelerde daha çok mimarlarla ilgili geniş bilgilere yer verilmesi mimarların teşkilatın asıl elemanı ve diğer elemanların ise mimarların gözetiminde çalışan yardımcı personel sınıfından olduğu anlaşılmaktadır (Cezar, 1985; Dündar, 2000).

Hassa Mimarlar Teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin imar ve inşaa faaliyetlerinin merkezden taşraya kadar uzanan bir zincirin ilk halkası oluşturduğu söylenebilir. Devletin sınırlarının gittikçe büyümesine paralel olarak Hassa Mimarlar Teşkilatı'nda bazı gelişmeler olmuştur. Buna göre merkezdeki hassa mimarları kadrosu dışında yine merkeze bağlı olarak çalışan Sefer Mimarları, Su Mimarları, Tersane-i Amire Mimarları, Köprü Mimarları ve Kale Mimarları gibi kadrolar eklenerek teşkilatın genişlemesi sağlanırken hizmet alanları da genişletilerek mimarlar arasında bir uzmanlaşmanın ilk adımları atılmıştır. Merkezde böyle bir yapılanma olurken taşrada ise Vilayet (eyalet / bölge) Mimarlıkları ve Şehir Mimarlıkları kurulmuştur. Ayrıca Hassa Mimarlar Teşkilatı dışında ise Vakıf Mimarları, Serbest Mimarlar ve Saraydaki Diğer Mimarlar olmak üzere bir kadrolaşma da görülmektedir (Dündar, 2000).

Hassa Mimarlar Teşkilatı Osmanlı Devleti'nde toplumsal amaçlı imar hizmetlerinde devletten beklenen imar işlerini ve saray örgütüne bağlı bina, kale, askeri yapılar, yollar ve köprülerin yapımı ve binaların bakım-onarım işlerini yürütürdü. Bunlar devlet inşaatı sayılır ve bunların inşaa masrafları devlet hazinesinden karşılanırdı. Diğer devlet görevlileri ile sıradan vatandaşların girişimleriyle yapılan sosyal ve genellikle dini içerikli yapıların inşası, bakım ve onarım işleri ile ise Hassa Mimarlar Teşkilatı dışındaki başta Vakıf Mimarları olmak üzere diğer serbest ve saraydaki diğer mimarlar tarafından yürütülürdü (Güler, 1998).

Osmanlı Devleti'nde yönetim Anadolu'da ve Rumeli'de beşer adet olmak üzere toplam on bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgelere üçer kişiden oluşan imar meclisleri görevlendirilmiştir. Meclisler görev yerlerindeki sorunları merkeze rapor ederek bildirmekteydi. Bu sorunlar merkezde tartışılarak öncelik sırasına göre uygulamaya konurdu. 1848 yılında tüm kurumları ve meclisleri bir araya toplayarak; devlet genelindeki imar faaliyetlerini yürütmek amacı ile Nafi'a Nezareti kurulmuştur. Nafi'a Nezareti Osmanlı Devleti'ndeki imar sistemini yürütmesinin yanı sıra ihtiyaç duyulan mimarların yetişmesi, İstanbul'daki kaldırım, su yolları ve bentlerin temizlenmesi ve Ebniye Nizamnamesi'nin hazırlanarak yürürlüğe

konulması gibi önemli görevleri de yürüttü. Hassa Mimarlar Teşkilatı'nın ortadan kaldırılması ile 19.yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'nde kurulan nezaretlerin imar sistemini yürüttüğü anlaşılmaktadır. Hassa Mimarlar Teşkilatı'nın ortadan kaldırılması ile yapıların tasarımından uygulanmasına kadar görev alan mimar ve mühendislerin genellikle etnik azınlıktan gayrimüslimler ve yabancılardan oluştuğu gözlemlenmektedir. İttihat ve Terakki ile gelen Türkçülük anlayışı ile Türk mimarlar etkinlik kazanmaya başlamışlardır (Dündar, 2000).

2.1.2. Osmanlı İmar Sistemindeki Mimarlar

A) Mimarbaşılar

Hassa Mimarlar Teşkilatı'nın başkanı olan mimarbaşılar arşivlerde “Ser Mi'maran-ı Hassa”, “Mimar Ağa” ve “Hassa Mimarbaşı” olarak da anılmaktadır. Osmanlı imar sistemi içerisinde mimarbaşılardan o dönemin idari yapısına uygun olarak, bugünkü Bayındırlık ve İskan Bakanları'nın ve hatta belediye başkanlarının görevlerine benzer birçok görev yürüttüğü görülmektedir. Mimarbaşılar arkalarında devletin ekonomik gücünü almalarının yanı sıra ülkenin tümündeki imar ve inşaa faaliyetlerinden sorumlu olmaları nedeniyle büyük yapı yaptırmak isteyen devlet adamlarının yaptıracakları yapıların masraflarını hazineinden karşılayarak; her türlü inşaat ve tamiratın projelerini yapmak, keşif bedellerini hesaplamak ve hazırlanan projeler kabul edildikten sonra bunlara uygun olarak inşaat faaliyetlerini yürütmekteydi. Mimarbaşılar merkeze bağlı olduklarında İstanbul'da ikamet etmekteydiler. Mimarbaşılar kadı ile beraber İstanbul'daki kaçak yapılaşmayı önlemek ve yapılaşmanın yasak olduğu alanları kontrol altında tutmaktaydı. İstanbul'da yaptırılmak istenen özel kişilere ait han, hamam, dükkan, ev vb. yapılar da mimarbaşılardan izni ile yapılmaktaydı.

Mimarbaşılar merkezdeki inşaat faaliyetlerinin yürütülmesinden sorumlu olduğu kadar eyaletlerde de yapılacak olan birçok yapının projelerinin hazırlanması, kontrolü, yapımı için gerekli teknik elemanın temini ve şehir mimarlarının atanması gibi idari işleri de bulunmaktaydı. Ayrıca yapım ve onarım faaliyetlerinde çalışan inşaat esnafının alacağı ücretin makul seviyede tutulmasını da sağlamaktaydılar. Mimarbaşılar yapacakları her türlü inşaa ve tamir faaliyetlerini devlet yönetimine bildirmek ve oradan çıkan karara göre işe başlamak ve bitirmek gibi sorumlulukları bulunmaktadır.

Mimarbaşılardan diğer bir görevi de yapılarda kullanılan yapı malzemelerinin belirlenen standartlara uygunluğunu denetlemek ve değerlerini tespit ederek ani fiyat artışlarını önlemektir. İstanbul'a gelen her türlü malzemenin özelliklerini tespit etmek, bunların üretildiği ve satıldığı iş yerlerini kontrol etmek, üretilen yapıların birçoğu ahşap olduğu için özellikle kereste çeşitlerini ve ölçülerini detaylı bir şekilde belirlemek de mimarbaşılardan görevleri arasındadır.

Mimarbaşılar devlet içerisinde mimarlık faaliyetinde bulunan kişilerin ehliyetli olup olmadıklarını da denetlemekteydiler. Tarihi yapıları korumaya yönelik olarak ise mimarbaşılardan kadınlar ile birlikte görev yaparak yapıların tamir ve bakımı, zarar görmesinin engellenmesi ve zararlı yapıların yıkılması işlerini de yürütürlerdi. İmar faaliyetlerinde mimarbaşılardan mimari ve sanat faaliyetlerinin dışında inşaatlarda harcamak üzere para da verildiği arşivlerden anlaşılmaktadır. Mimarbaşılardan nasıl atandıklarına yönelik sistemli bir bilgi bulunmamasına karşın 19. Yüzyılın başlarında Mühedishane-i Berri Hümayun'dan mezun olanların tayin edilmesi benimsenmiştir (Dündar, 2000).

B) Mimar-ı Sâni

Mimar-ı sâni merkeze bağlı hassa mimarları arasında mimarbaşılardan sonra gelen ikinci mimardır.

C) Hassa Mimarları

Osmanlı imar sisteminin işleyişinde mimarbaşılardan sonra Osmanlı Devleti'ndeki imar ve inşaat faaliyetlerinin teknik sorumluluğu yürüten elemanların başında hassa mimarları gelmektedir. Dolayısıyla hassa mimarlarının mimarlık faaliyetlerindeki bu etkin ve önemli rolleri göz önünde bulundurularak, hassa mimarları kavramı oldukça geniş kapsamlı tutulmuş ve imparatorluğun tamamında bütün yapı faaliyetlerinin yürütüldüğü görülmüştür. Aslında teşkilatın içerisinde yer alan hassa mimarlarının bütün teşkilatın adeta beyni olduğu, bu bakımdan mimarbaşılardan emri altında ihtiyaç anında derhal görevlendirilmek üzere hazır bulunduğu söylenebilir. Ancak teşkilatın işlerinin yoğunluğu ve çalışan hassa mimarlarının sayıları karşılaştırıldığında eldeki sınırlı kadro ile işerin yürütülmesinin mümkün olmadığı görülmektedir. Bu nedenle gerek teşkilat merkezinde gerekse taşradaki diğer illerde başka elemanların

çalıştığı da anlaşılmaktadır. Hassa mimarları tecrübe ve deneyimlerine göre kalfa, usta ve çırak olmak üzere üç ana gruba ayrılırdı.

Sultan ve vezirlerin yapı istekleri hassa mimarların planlama ve gözetimi altında gerçekleştirilirdi. Bunların önemli bir bölümü olan külliye vb. yapıların iyi bir planlama ve inşaat ürünü olması için bilgi ve yetenek sahibi uzman mimarlar görevlendirilirdi. Hatta bazen mimarların bu tür yapıların şehir içindeki yeri ve konumunu, gelecekte şehrin bütününe alacağı görüntüyü belirlemek ve planlamak ile de görevli oldukları görülmektedir. Bu durum bugünkü şehir planlaması görevi ile paralellik göstermektedir. Ama hassa mimarlarının asıl görevleri mimarbaşılardan yapmak ve yaptırmakla yükümlü olduğu yukarıda sayılan görevlerini bizzat yapmak ve onların verdiği her türlü hizmeti yapmakla yükümlü olmasıdır.

1802 yılına kadar Hassa Mimarlar Teşkilatı'na bağlı olarak mimarbaşılardan emrinde çalışan ve ocak içerisinde usta çırak ilişkisi çerçevesinde yetişen hassa mimarları Hendesehane'ye devam ederek hendese ilmini öğrenmek üzere Hendesehane-i Hümayun'a bağlanmıştır. Hassa mimarlarının sayısı zaman içerisinde ihtiyaca göre değişmiştir. Osmanlı'da hemen her sanatçı kendi mesleği ile ilgili bugünkü anlamda bir meslek odasına bağlı idi. Bu teşkilatlar hem hakların korunduğu bir sendika hem de mesleki faaliyetlerin kalitesini denetleyen toplumsal bir kurum niteliği taşımaktaydı. Hassa Mimarlar Teşkilatı'nın bir tür mimarlık okulu olduğu söylenebilir. Hassa mimarların yetişmesi için uygulamalı bilgilerin yanı sıra teorik bilgilerde verilirdi. Ama mimarlar asıl Enderun Mektebi'nde mimarlık mesleği ile ilgili teorik bilgileri alırlardı (Dündar, 2000).

D) Mimar Kethüdaları

Mimar kethüdaları mimarbaşı ile yakından ilgili esnaflarla yapı sahiplerinin işlerini aksamalara meyden vermeyecek şekilde yürüten görevlilerdir. Ayrıca mimar-ı sani ve çavuş adlı memur ile birlikte bütün gün İstanbul'u dolaşarak ruhsatsız ve düzensiz yapılaşmayı kontrol ederlerdi.

E) Mimar Katipleri

Hassa mimar katipleri genellikle ruhsat, emir bildirimini vb. yazışma işlerini yürüten görevlilerdir.

F) Sefer Mimarları

Osmanlı Devleti'nde ordu sefere çıkmadan önce ordunun geçeceği yolların açılması, tamiri, köprülerin yapılması, su temini için su kuyusu açılması, çeşme yapılması, gerektiğinde küçük hisarların yapımı için mimarbaşının veya hassa mimarlarının başkanlığında gerektiği kadar mimar ve teknik eleman ordunun hareketinden önce yola çıkarılarak görevlendirilirdi.

G) Su Mimarları

Osmanlı Devleti'nde yerleşim bölgelerine su getirilmesi ve şehir içindeki dağıtım için alt yapı oluşturulması bu konuda uzmanlaşmış mimarlar olan Su-yolu Mimarları'nın göreviydi. Mesleğinde uzmanlaşmış su yolu mimarları her yerde aranırdı.

H) Tersane-i Amire Mimarları

Osmanlı mimarlık tarihinde tersanelerdeki gemi yapımı ile uğraşan mimarlara Tersane-i Amire Mimarları denirdi. Tersane-i Amire mimarları Hassa Mimarlar Teşkilatına bağlı olarak çalışmaktaydı. Tersane-i Amire mimarları Osmanlı Donanması'nın ihtiyaç duyduğu her türlü gemiyi yapma ve gerekli malzemenin temininin yanı sıra gemilerin yanaştıkları iskele, rıhtım gibi mekanları inşa etmek ve bakımlarını yapmaktaydılar.

I) Köprü Mimarları

Osmanlı İmparatorluğu'nda köprüler devlet veya çeşitli kişiler tarafından yaptırılmaktaydı. Bir yer de köprü yapılabilmesi için ihtiyaç duyulduğunda halk kadı vasıtasıyla durumu mimarbaşına iletirdi. Mimarbaşı hassa mimarları arasında köprü yapımında uzman olan mimarları görevlendirerek; o bölgede gerçekten bir köprüye ihtiyaç olup olmadığını, ihtiyaç varsa nasıl bir köprü yapılacağı ile ilgili fizibilite yaptırarak rapor hazırlatırdı. Bu rapordaki teknik bilgilere göre mimarbaşı projeyi hazırlatarak ve maliyetini hesaplayarak Divan- Hümayun'un onayına sunardı. Buradan çıkan sonuca göre köprüler yapılırdı. Daha önceden yapılan köprülerin hasar görmesi halinde onarımları yine o köprüyü yapan ekibe

verilmesine çalışılırdı. 16.yüzyıldan itibaren 19.yüzyıla kadar köprü yapımı konusunda uzman mimarların çalıştıkları ve bu ihtiyaca cevap verdikleri görülmektedir.

J) Kale Mimarları

Osmanlı'da taarruz üssü olarak kullanılan kaleler mimaride önemli bir yere sahiptir. Sürekli değişik yerlerde savaş halinde buldukları için kale yapımı oldukça fazla idi. Arşivlerde Kale Mimarı tanımlamasına 18.yüzyılın başlarında rastlanmaktadır. Kale mimarları mimarbaşı tarafından hassa mimarları arasından seçilen mimarlardır. Kale yapımının sürekli artması ve onarıma duyulan ihtiyaç nedeniyle kale yapımı konusunda uzman olan mimarlar Kale mimarlarının oluşmasına ve kurumsallaşmasına neden olmuştur.

Şimdiye kadar anlatılan mimarların tümü devletin genelini ilgilendiren işlerin yapımında görevli Hassa Mimarlar Teşkilatı'na ve merkeze bağlı olarak çalışan mimarlardı. Şimdi İstanbul'un dışındaki Hassa Mimarlar Teşkilatı'na bağlı olarak çalışan taşrada görevlendirilen mimarlar tanıtılacaktır.

K) Vilayet (Eyalet) Mimarları

Arşivlerde vilayet mimarlıklarının Hassa Mimarlar Teşkilatı'ndan sonra oluşturulan ilk taşra mimarlık teşkilatıdır. Ayrıca vilayet mimarları buldukları yönetim bölgelerinde mimarbaşı olarak da anılmaktaydılar. Bu durumdan vilayet mimarlarının altında bu bölgelerde çalışan başka mimarların olduğu da anlaşılmaktadır. Eyalet mimarlarının mimarbaşı unvanı ile görev yapmaları ve buldukları bölgedeki tüm inşa faaliyetlerinden sorumlu olmaları ve bu işleri yürütmeleri İstanbul'daki Hassa Mimarlar Teşkilatı'na benzer bir yapılanması olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

16.yüzyıldaki vilayet mimarları genellikle Hassa Mimarlar Teşkilatı'ndan yetişen ve orada görev yapan hassa mimarları arasından seçilen mimarbaşının önerisi ile Divan-ı Hümayun tarafından atanan mimarlar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla vilayet mimarlarının yetişme ve çalışma prensipleri bakımından Hassa Mimarlar Teşkilatı ile yakın bir ilişki içerisinde olduğu söylenebilir. Fakat vilayet mimarları görev yaptıkları eyaletlerde mimarbaşı olarak anılmaları, sadece mimarbaşından gelen emirleri yerine getiren bir memur konumunda olmadıklarını göstermemekle birlikte, tamamen bağımsız olarak çalıştıklarını da söylemek mümkün görülmemektedir. Mimarlık ve mühendislik alanında gerek teknik eleman, gerekse malzeme temini konusunda Hassa Mimarlar Teşkilatı ile son derece koordineli bir ilişki içerisinde çalıştıkları görülmektedir. Hatta merkez teşkilat yapısında ihtiyaç duyulduğunda vilayet mimarlarının merkeze çağırıldıklarına da rastlanmaktadır. Vilayet mimarları buldukları eyaletin sınırları içerisindeki inşa faaliyetleri ile ilgili olarak her türlü organizasyon işlerini yürütürlerdi.

L) Şehir Mimarları

Osmanlı Devleti'nde şehir mimarları 16.yüzyılın ortalarında itibaren ortaya çıkmış ve kayıtlara göre 1839 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Mimarı olmayan şehirlerde, kaza ve kasabalarda halka sunulan imar faaliyetlerinin kesintiye uğramaması ve ihtiyaçların karşılanması oralara mimar atanması ile son bulmuştur. Bir şehre mimar atanması için ilk önce o şehir halkından, esnafından ve resmi idarecilerin herhangi birinden istek gelmesi gerekmektedir.

Osmanlı'da 16. ve 17.yüzyılın ilk yarısında kırsal bölgelerden şehirlere gerçekleştirilen göçler sonucu şehirlerde yaşanan hareketlilik inşaat sektörünün canlanmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak da inşaat faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgelerdeki esnafı kontrol etmek, şehirlerdeki düzensiz yapılaşmayı önlemek, ve halkın bu yöndeki ihtiyaçlarına karşılamak üzere yaşanabilir, sağlıklı şehirler oluşturmak amacıyla şehir mimarları görevlendirilmiştir. Taşradaki inşaat esnafı şehir mimarlarının izin ve ruhsatı olmadan hiçbir inşaata başlayamazlardı. Ayrıca inşaat faaliyetlerinin yürütülmesi sırasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları da çözümlenmeleri şehir mimarlarının görevlerindendi.

Şehir mimarları yapılarda kullanılan malzemelerin kabul edilen standartlara uygunluğunu da kontrol ederlerdi. Aynı zamanda bitişikte yapılan bir inşaattan dolayı zarar gören duvarların veya bina kısımlarının tespitini ve keşfini de yaparlardı. Ayrıca şehirde faaliyet gösteren inşaat esnafının dışarıdan müdahalelere karşı meslek haklarının korunması, mesleki hizmetlerinin ücretlerinin belirlenmesi ve mesleğin belirli bir kalite seviyesinde tutulmasına çalışılması görevi de şehir mimarlarına aittir. Burada şehir mimarlarının günümüzdeki meslek odalarının yaptıkları işleri de yürüttükleri anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde şehirlerin imar işlerinin yürütülmesi devlet tarafından görevlendirilen şehir

mimarlarının gözetimi altında gerçekleşmektedir. Bir şehre atanan şehir mimarının o şehirde ikamet etmeleri, mimari bilgisi ile, tecrübesi ile halk tarafından bu görevi yapabilecek kişi olduğunun kabul edilmiş olması dikkat edilmiştir.

Osmanlı imar sisteminde vilayet mimarlıkları ve şehir mimarlıkları bilinen taşra mimarlık teşkilatlarıdır. Şehir mimarlıkları vilayet mimarlıklarından sonra gelen her türlü inşaa faaliyetlerinin yürütüldüğü ikinci taşra mimarlık teşkilatıdır. Bu teşkilatların merkezdeki Hassa Mimarlar Teşkilatı ile mimarların atamaları dışında herhangi bir bağ bulunmadığı görülmektedir. Şehir mimarları mimarlık alanında tamamen bağımsız oldukları halde resmi işleri kadılarla birlikte yürütürlerdi. Kadı o bölgede devlet adına görev yapan maaşını devletten alan devletin resmi temsilcisi, şehir mimarları ise inşaat esnafının denetleme ve yönlendirmenin yanı sıra sorumluluk alanı içindeki imar faaliyetlerini yürüten, denetleyen ve bu hizmetlerinin karşılığını devletten değil bölge halkından alan kişilerdir. Şehir mimarlarının göreve getirilmeleri ve görevden alınmaları halkın isteği ile gerçekleşirdi. Bu nedenle şehir mimarları görevden alınmamak için işini hakkıyla yerine getirmeye gayret ederdi. Bir şehir mimarı görevden ayrıldığında oğlunu yetiştirmişse bu görev ona verilir; ya da şehir mimarının önerdiği bir isim mimar olarak onun yerine atanabilirdi (Dündar, 2000).

Buraya kadar Osmanlı İmar Teşkilatı içinde Hassa Mimarlar Teşkilatı'na bağlı olarak merkezde ve merkez dışında taşrada görev yapan mimarların tanımlamaları yapılmıştır. Bundan sonra Hassa Mimarlar Teşkilatı dışında görev yapan diğer mimarlar anlatılacaktır.

M) Vakıf Mimarları

Osmanlı imar sisteminin işleyişinde vakıf yapılarının bakım ve onarımı işlerinde görevlendirilen mimarlar vakıf mimarları olarak adlandırılmaktadır. Vakıf mimarlarının başta gelen görevleri, sorumlu oldukları vakıf eserlerini onarım işlerini yürütmelerinin yanı sıra, eserlere yapılacak her türlü müdahaleyi engellemek ve her ne sebeple olursa olsun oluşan hasarları keşif ve tespit etmektir.

N) Serbest Mimarlar

Arşiv kaynaklarından Hassa Mimarlar Teşkilatı'na bağlı olmadan ikamet ettikleri yerlerde çalışan mimarlara rastlanmaktadır. Özellikle şehir mimarları o bölgedeki halkın isteği ile görev yapan serbest mimarlardan atanırdı. Buradan Osmanlı Devleti'nde resmi ve özel sıfatlarla mimarlık mesleğinin yürütüldüğü söylenebilmesine rağmen, serbest mimarlık uygulaması fazla yaygın olduğu görülmemektedir. Sonuçta sanat ve mimari değer taşıyan önemli yapıların hepsinin resmi mimarlık sıfatı taşıyan mimarların yaptığı söylenebilir. II. Selim tarafından kurulan Mühendishane-i Berri Hümayun'dan mezun olan bazı mimar mühendislerin son dönemlerde kendi adına açtıkları büroların başarısız oldukları söylenebilmektedir (Dündar, 2000).

O) Saraydaki Diğer Mimarlar

Arşiv kaynaklarından Hassa Mimarlar Teşkilatı dışında diğer bazı teşkilatlarda mimarların çalıştığı anlaşılmaktadır. Bunlar her ne kadar Hassa Mimarlar Teşkilatı'na bağlı olmasalar da mimarbaşı istediği zaman bunları göreve çağırılmaktaydı.

2.1.3. Osmanlı İmar Sistemindeki Diğer Görevliler

Osmanlı imar sisteminde mimarların dışında imar faaliyetlerini yürüten ve yapı üretimini gerçekleştiren mimarların yükünü alan birtakım teknik, yardımcı ve idari görevliler bulunmaktadır.

A) Teknik Elemanlar

1. Ustalar
2. Su Yolcuları ve Nazırları
3. Bezemeciler

B) Yardımcı ve İdari Elemanlar

1. Bina Nazırları
2. Bina Eminleri
3. Mübaşirler
4. Şehreminiler

5. Kadılar
6. Defterdarlar
7. Bostancıbaşılar
8. Katipler
9. Mutemetler (Dündar, 2000)

Görülüyor ki kısaca özetlenecek olursa, Osmanlı Dönemi'nde yapı üretimi ile ilgili tüm faaliyetler mimarlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Hatta bazen şehirlerin planlamaları ile ilgili faaliyetler de mimarlar tarafından yürütülmektedir. Buna bağlı olarak da güçlü bir mesleki teşkilat yapısına sahiptirler. Teşkilatın esas yapısı merkeze bağlı olarak gelişen ve genellikle doğrudan merkezden atanan ya da halkın belirlemesi ve yine merkezin onayı ile göreve gelen mimarlar mevcuttur. Yapı türleri ile ilgili çeşitlenmeler mimarlar arasında o alanda faaliyet gösteren çeşitli uzmanlıklara ayrılmıştır. Yapı üretim alanında mimarlar tarafından yürütülen esas faaliyetlerde diğer tüm görevliler mimarlara yardımcı olan teknik ve hukuki alanlarda yardımcıları olmuştur. Yerleşim alanlarının artması, nüfusun zamanla çoğalması faaliyetlerin merkezden yönetilmesini zamanla güçleştirmiştir. Bu nedenle yapı üretim faaliyetlerinde zamanla kalite düşüklüğü gözlenmiştir. Yapı üretim alanında mimarların zamanla etkinliğinin azalması da kalite düşüklüğünü arttıran nedenleri oluşturmuştur. Yapıların büyümesi ve çeşitlenmesi, mimarların rolünün azalması çeşitli meslek gruplarının etkinliklerinin artmasına sebep olmuştur. Yapı üretiminin çeşitli mesleklerin ortak faaliyetleri sonucu gerçekleştirilmesi gündeme gelmeye başlamıştır. Burada koordinasyon eksikliği yine mimarların zaman içinde gelen yönlendirici ve organize edici yönleri ile aşılmaya çalışılmıştır. Günümüze kadar yapı üretim faaliyet alanında meslekler arası ilişkiler mimarların organizatörlüğünde gelişme göstermiştir. Buna yapı üretiminin ilk basamağını mimari tasarımın oluşturması ve yapının bütünü elde edilmesinde mimarın yaratıcı yeteneğinin olması da yardımcı olmuştur.

Bugünkü anlamda meslek odalarının karşılığı olan Ahilik Teşkilatı ve kurulan loncalar hem mesleki bir dayanışma örgütü hem de hizmetlerin kalitesini kontrol altında tutan bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Tanzimat Fermanı (1839) - Batılılaşma Hareketi Sonrasında Cumhuriyetin İlanına Kadar Olan Gelişmeler

İmar sisteminin gelişimi Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan bir dönüşümün gereği olan modernleşme olgusunun gerektirdiği kentleşme çabalarıyla paralellik göstermektedir. 19.Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan sağlık koşullarındaki gelişmeler sonucu nüfus artış oranındaki yükselme ve imparatorluğun kaybedilen topraklarındaki çok sayıda Müslüman Türk nüfusun göçü, ekonomik ve toplumsal dönüşümlere yol açtığı gibi kentsel gelişmeye paralel olarak imar işlerinde de bir takım değişikliklere neden olmuştur. Klasik Osmanlı dönemindeki mimari hizmetlerle düzenlenen kentsel yaşam, gelişen ulaşım imkanları, banliyö alanlarının oluşması, iş alanlarının bir merkezde toplanması gibi yeni kentsel yaşamın ortaya çıkardığı sorunlara çözüm üretmek için hem kurumsal yapı olarak hem de yasal düzenlemeler açısından yetersiz kalmaktaydı. Bu nedenle imar sisteminde tıkanılan birçok noktada çözüm üretmek amacı ile yasal ve kurumsal düzenlemelere gidilmiştir. Modernleşme adına yapılan bu düzenlemelerin başında bugünkü belediye yönetimi işlevini yürüten Şehremaneti 1855 yılında ilk kez İstanbul'da kuruldu. Birinci Meşrutiyet döneminde 1877 yılında çıkarılan Belediye Kanunu ile bu yönetim biçiminin tüm imparatorluğa yayılması sağlandı. Bu kanun daha çok batıdan aktarılarak yürürlüğe sokulan bir düzenleme niteliğindedir. Bu çalışmaların daha öncesinde başta İstanbul olmak üzere çeşitli kent planlarının yabancılarla yaptırılmasına başlandı. İlk planlama çalışması 1836-1937 yıllarında Von Moltke tarafından İstanbul için yapıldı. Bunu takiben ilk imar talimatnamesi niteliğinde 1839 yılında bir ilmühaber yayınlanmıştır. Bunu yine İstanbul için 1848 tarihinde çıkarılan Ebniye (Bina) Nizamnamesi, daha sonra 1864 yılında tüm imparatorlukta yürürlüğe giren Ebniye ve Turuk Nizamnamesi izlerken ardından 1882 yılında Ebniye Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile belediye teşkilatı olan yerlerde binalarla birlikte alt yapı ve yolların düzenlenmesi de belirli kurallara bağlanmıştır (Sey, 1998; Tekeli, 1998).

İlk yapılan planlar kentlerin tamamını kapsayan büyük imar hareketleri olmak yerine, yangınlarda yıkılan bölgelerin imarı ve göçmenlerin yerleştirilmesi için gerekli yerlerin imarı şeklinde kendini göstermiştir. Daha kapsamlı ve tüm kenti planlamaya yönelik çalışmalar 20.yüzyılın ilk on yılının

sonlarına doğru olmuştur. Bu dönemde önceleri daha çok harita mühendislerinin ilgi alanına giren kent planlaması mimarlık alanının içine girmeye başlamıştır. Çünkü 1902 yılında Paris'in baş mimarı Bouvard'a ve daha sonra Cemil Topuzlu'nun şehreminiliği döneminde 3 yıllık bir süre için İstanbul'a Şehremaneti Fen Müdürü olarak atanan Auric'e planlar yaptırılmıştır. Bu planlar genellikle uygulanamamıştır (Tapan, 1998; Tekeli, 1998).

Kurumsal değişikliklerin en önemlilerinden biri de 1773 yılından beri düzensiz bir mimarlık eğitimi veren Mühendis Mekteb-i Alisi'nden sonra mimarlık eğitimi alanında yaşanmıştır. 1882 yılında Fransız eğitim modeline göre kurulan Mekteb-i Sanayi-i Nefise okulu içinde çoğu yabancı mimarlardan oluşan eğitim kadrosu ile açılan mimarlık şubesi ülkede ilk düzenli mimarlık eğitimini başlatmıştır. Mimarlar değişen ortam içinde örgütlenerek 1908 yılında Osmanlı Mimarlar ve Mühendisler Cemiyetini kurmuşlardır (Sey, 1998).

3. CUMHURİYET SONRASI TÜRKİYE'DE YAPI ÜRETİMİNİN GELİŞİMİ

Cumhuriyet döneminde Türkiye'de yapı üretimindeki gelişmelere bakılırsa bu gelişmelerin başlangıcı, önce Avrupa'da olmak üzere tüm dünyayı etkisi altına alan modernleşme hareketlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yansımaları olan batılılaşma dönemine dayandığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı ile gelen İslahat Hareketleri'nin bir sonucu olarak imar ile ilgili kurumsal ve hukuki yapılanma batıdan örnek alınarak ve bazı gereksinimlerimize göre biçimlendirilerek kullanılmaya başlanmıştır. Batıda gözlenen gelişme, sanayileşme ve zenginleşme Osmanlı yöneticilerini etkilemiştir. Yöneticiler bu gelişmeyi sosyo-ekonomik etkenleri kavrayıp benzer bir sürecin ülkemizde yaşanması çabası içerisinde olmak yerine gelişmelerin sonuçlarının doğurduğu olguları doğrudan ithal etmek yolunu tercih etmişlerdir. Bunun doğal sonuçları da ülkemizde bugünlerde bile etkilerinin görüldüğü olumsuz gelişmelerin oluşmasına neden olmuştur. Bu sadece imar sistemi konusunda değil daha bir çok alanda da kendini gösteren bir sorundur. Ayrıca cumhuriyetin beraberinde getirdiği kentleşme olgusu ile imar hareketlerinin ülkenin genel politik, ekonomik ve toplumsal durumunun bir yansıması olduğu söylenebilir (Sey, 1998; Tekeli, 1998).

Yukarıda özetlenen bilgilerle Osmanlı'daki kentleşme çabaları Türkiye Cumhuriyeti'ne zayıf bir belediye kurumu ve yetersiz bir planlama anlayışı ile imar sistemi açısından oldukça kötü bir kurumsal alt yapı ve yasal düzenleme bırakmıştır. Şimdi cumhuriyet dönemi sonrasındaki imar sistemindeki ve yapı üretimindeki gelişmeler Türkiye'de ve dünyada yaşanan ve köklü değişikliklere neden olan birtakım olaylar göz önüne alınarak değişik dönemlerde incelenecektir.

3.1. Cumhuriyetin İlanı'ndan Planlı Dönem (1963) Öncesine Kadar Olan Gelişmeler

Yapı üretiminin gelişimi imar sisteminin gelişimi ile paralellik gösterir. Yapı üretimi mevcut bir imar sistemi ile mümkün olmaktadır. Bu sisteme uygun olan ya da olmayan bir takım yapılaşma hareketlerinin varlığı da göz ardı edilmemelidir. Ülkenin politik sistemi de imar sistemini ve dolayısıyla yapı üretimini etkileyen önemli bir unsurdur.

Türkiye Cumhuriyeti 1923'de kurulduğunda pek çok alanda bir enkaz devralan ülke mimarlık alanında da zengin bir kültürel miras devralmasına karşın gelişmemiş bir yapı sektörü ve yetersiz sayıda mimar ve teknik eleman durumu ile karşı karşıya idi. Savaştan çıkmış ve birçok alanda yeni atılımlar yapmak zorunda olan Türkiye Cumhuriyeti'nde imar işleri bakımından öncelikli olan iki konu başkent Ankara'nın imarı ve mübadele sonucu ülkeye gelen göçmenlerin iskan sorunlarıydı. Her şeyden önce Ankara'nın en iyi şekilde imarı yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve demokrasi rejimi için bir prestij konusuydu. Başkentte devlete ait kamu yapıları süratle yapılıırken İstanbul ve İzmir'de devam eden pek az faaliyetin dışında diğer illerde yapı üretimi büyük ölçüde durmuştur (Sey, 1998).

Harap ülkenin yeniden imarı ve yapı sektöründeki durgunluğu canlandırmak amacı ile yerli ve yabancı girişimciler vergi indirimi, gümrük vergisi muafiyeti gibi çeşitli kolaylıklarla inşaat sektörü içerisine çekilmeye çalışılmaktaydı. İnşaat işlerini yürütecek ne büyük bir organizasyon ne de üretim için yeterli malzeme bulunmaktaydı. Cumhuriyetin karşılaştığı en önemli problemlerden biri prestij konusu olan Ankara'nın gerektiği şekilde imarının, Osmanlı'dan devralınan planlama anlayışı, kurumsal alt yapı ve yasal sistem, kısacası imar sistemi alışkanlıkları ile yürütülememesiydi. Bu nedenle bir dönüm tarihi kabul edilebilecek 1928 yılında 1351 sayılı yasa ile güçlü bir planlama ve uygulama yetkileriyle donatılmış

Ankara Şehri İmar Müdürlüğü kurulmuştur. Bu yıllarda meslek örgütlerinin oluşumu da yeni bir döneme girmektedir. 1927 yılında Ankara'da Türk Yüksek Mimarlar Cemiyeti, İstanbul'da da Güzel Sanatlar Birliği adıyla iki yeni kuruluş kurulmuştur. 1928 yılında da Mimarlık ve Mühendislik Hizmetleri Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla kentlerdeki bina yapımı diplomalı meslek mensuplarına bırakılarak gelenekten kurtarılmış ve bina yapımı meslek sahiplerinin tasarımına bırakılmıştır. Türkiye'nin Ankara'dan sonra tüm kentlerin planlı bir şekilde kentleşmesi, vatandaşların düzgün bir medeniyet yaşantısı görmelerini amaçlayan cumhuriyet yönetimi Ankara'nın imarı konusunda edindiği deneyimler ışığında 1930-1935 yılları arasında beş önemli yasa çıkararak Osmanlı'dan kalan imar sistemini düzenleme yoluna gitmiştir. 1930 yılında 1580 Sayılı Belediye Kanunu ve 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu çıkarılmış, 1933 yılında 2290 Sayılı Yapı ve Yollar Kanunu ve 2033 Sayılı Belediye Bankası Kuruluş Kanunu çıkarılmış, 1934 yılında 2722 Sayılı Belediyeler İstimlak Kanunu çıkarılmış ve 1935 yılında da 2763 Sayılı Belediyeler İmar Heyetinin Kuruluşuna İlişkin Kanun çıkarılmıştır. Bu yasalarla şekillenen imar sistemi Türkiye Cumhuriyeti'nin kent yönetimi ve planlaması ile yapı üretim faaliyetleri konusundaki ilkelerini 1980'li yıllara hatta daha sonraki yıllara bile taşımıştır (Tekeli, 1998).

1930 ile 1940 yılları arasındaki on yıl Türkiye Cumhuriyeti'nde yapı üretiminin, inşaat faaliyetlerinin ve mimarlık etkinliklerinin oldukça yoğun olduğu yıllar olarak göze çarpmaktadır. Sanayi yatırımlarının gerçekleştiği, kentlerin, kasabaların ve köylerin planlandığı, yeşil alanların düzenlendiği, işçi evleri, memur lojmanlarının yapıldığı bu dönemdeki en önemli faaliyet Ankara'daki ilk büyük ölçekli konut kooperatifi uygulaması olan bahçeli evler uygulamasıdır. Bu uygulama yani bahçeli evler düzeni ülkenin diğer kentlerinde yapılan planlarda da önerilmiştir. Ancak batıda gelişen bahçe-kent ütopyasının Türkiye'deki yansımaları Türk kentlerinin tarihi dokularıyla uyum sağlayamaması, yalnızca estetik kaygılarla yapılmış olması, kentin ekonomisini ve uygulama sorunlarını dikkate almaması ve gerçekleştirilmesinin pahalı olması gibi nedenlerle eleştirilmiştir. Belediyelerin kaynaklarının sınırlı olması sebebi ile kentin tarihi bölgelerine uygulanamamış, yalnızca yeni gelişim bölgelerine uygulanabilmiştir (Sey, 1998; Tekeli, 1998).

1940'lı yılların sonunda Türkiye'de % 80'i kamu kuruluşlarında çalışan 300'ün biraz üzerinde mimar vardı. Mimarlık eğitimi Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nün yanı sıra 1944'de üniversite olan İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde ve 1942 yılında açılan Yıldız Teknik Okulu'nun Mimarlık Bölümü'nde verilmekteydi. Mimarlıkla ilgili Arkitekt, Yapı, Mimarlık ve Eser isimli dergiler yayın hayatını 1940-1950'li yıllarda sürdürmüşlerdir.

3.2. Planlı Dönemden (1963) Marmara Depremleri (1999) ve Günümüze Kadar Olan Gelişmeler

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin Türkiye'de yaşanması, yeni anayasanın yürürlüğe girmesi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin pek çok alanda bir değişim yaşaması ve 1960'lı yıllardan sonra Türkiye'de planlı döneme geçilmiştir. Kendisini batının bir parçası olarak gören Türkiye yeni ilişkiler sistemi içinde liberal ekonomiye bir yönelişte bulunmuştur. Bu nedenle devlet ağırlıklı bir ekonomi politikası yerine, özel sektöre ağırlık veren bir politika izlenmeye başlanmıştır. Ekonomik politikadaki bu gelişmeler kentsel planlama sorunlarına yeni bir boyut kazandırmış ve mimarlık alanında değişik konuları gündeme getirmiştir. Tarımda makineleşme ve kentlerdeki yeni iş imkanlarının ortaya çıkması büyük bir toplumsal hareketlilik yaratarak, köylerden kentlere doğru hızlı bir göç olayının yaşanmasına ve böyle bir olaya hazırlıksız olan kentlerin kontrol edilemez bir biçimde büyümesine yol açmıştır. 1945'den başlayarak özellikle 1950'lerden sonra yaygınlaşmaya başlayan bu dönüşüm süreci gecekondular adı verilen yeni bir konut türünü ortaya çıkarmıştır. Bunu, mevcut yasa ve yönetmeliklerin adeta desteklediği (Kat Mülkiyeti Kanunu) yine kentlerdeki apartmanlaşma sürecinin neden olduğu kentsel rantın artması takip etmiştir (Sey, 1998).

Yaşanan değişimler karşısında kent sorunlarının çözümünde yetersiz kalan sistemi, problemlere uygun hale getirerek kurumsal ve yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1945'de belediyelere teknik hizmetler üreten ve bunların finansmanını destekleyen İller Bankası 4759 Sayılı Kanun ile kurulmuştur. Yine belediyelere özellikle finansal destek sağlamak üzere 1948 yılında 5237 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu çıkarılmıştır. En önemli gelişmeler ise 1954 yılında 6235 Sayılı yasa ile gelecekte eleştirel bir rol yüklenecek bir sivil toplum örgütü olan Türk Mühendis ve Mimar Odaları kurulması, 1956 yılında planlama anlayışını belediyelerin mücavir alan sınırlarına taşıyarak büyüyen kentin sorunlarına çözüm arayan 6875 Sayılı İmar Kanunu'nun çıkarılması ve 1958 yılında ise 7116 Sayılı yasa ile hızlı kentleşme

karşısında planlama, konut sorunu, yapı malzemeleri ve yapı sektörünün tüm sorunlarına çözüm arayan uzman bir bakanlık olan İmar ve İskan Bakanlığı kurulmasıdır. Daha sonra 1959 yılında çıkarılan 7296 Sayılı yasa ile afet konusu da bu bakanlığın görev alanına dahil edilmiştir. Yaşanan dönüşümler karşısında kentlerde oluşan gecekondu bölgelerinin sürekli olarak artmasına karşın, köklü çözümler üretmeyen siyasal düzen oy alma kaygıları ile bu gelişmeleri yasallaştırma yolunu seçerek af yasaları çıkarmıştır (Tekeli, 1998).

Öte yandan bu dönemde ön plana çıkan konut sorununa çözüm üretmek amacıyla çalışmalar yoğunlaştırılmıştır. Bireysel konut sunumunun konut sorunu çözmede yetersiz kalması nedeniyle konut sahibi olmak isteyenlerin bir arsa alıp, bu arsanın imar haklarını kullanarak, ilgili teknik elemanlara projeler hazırlatıp uygulama için belediyeden izin aldıktan sonra taşeronlar ya da küçük yapımcılar (müteahhitler) eliyle konut yaptırmak üzere ilk kooperatifler kurulmuştur. Bu sisteminde artan konut ihtiyacına cevap verememesi yap-satçı sistemi doğurmuş ve gecekondu üretimi artmıştır. Düzenli işi ve geliri olmayan, köyden kente göç eden insanlar kentin merkezine yakın kesimlerde genellikle hazinenin sahip olduğu arazilere yasal olamayan yollarla, yıkıldığında tekrar kolaylıkla yapılabilecek gecekondu yapılmışlardır. Mevcut sistemin bu insanlara yasal yollarla konut edinme imkanı sunamaması ve gelişen sanayinin artan işgücü talebi, bu insanlara haklı bir dayanak teşkil etmiş ve sayılarının da giderek artması onlara seçmen olarak siyasilerle pazarlık olanağı sunmuş ve varlıklarını bu yolla güvence altına almışlardır (Tekeli, 1998).

1960 yılındaki askeri müdahaleden sonra çıkarılan 1961 Anayasası devletin kurumlarına da önemli yenilikler getirmiş ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. DPT'nin kurulmasıyla ekonomik, sosyal, fiziksel planlama kararları ve sektörel yatırımların planlandığı planlı bir döneme geçilmiştir. 1960'lı yılların sonlarına doğru mimarlık eğitimi veren okulların sayısı hızla artmıştır. Mimarlık meslek eğitimi yeniden gözden geçirilerek yapı üretiminin sosyal birimlerle de bir bağ içerisinde olduğu kararına varılmış ve okulların öğretim planlarının içerisine sosyal bilimlerle ilgili konular girmiştir.

12 Eylül 1980'deki müdahale Türkiye için adeta bir dönüm noktası özelliği taşımaktadır. Askeri müdahale döneminden sonra gelen hükümetlerin değişen liberal ekonomi politikaları anlayışı ülkedeki tüm değerleri olduğu gibi mimarlık alanında da mevcut kuralları alt üst etmiştir. Ülkenin genelinde yaşanan bu toplumsal değişimler yapı sektörü ve imar sistemini de etkilemiştir. Bunların en önemlileri 1980'li yıllarda çıkarılan Toplu Konut Yasası ile Toplu Konut İdaresi'nin kurulması, İmar ve İskan Bakanlığı'nın kaldırılması, belediyelerin yetkilerinin artırılarak imar planı yapması ve onaylama yetkilerinin verilmesidir. Toplu Konut Yasası'nın çıkmasıyla toplu konut üretiminde ve yapı sektöründe büyük bir canlılık yaşanmış, standardı yüksek binlerce konutluk yerleşimler, büyük inşaat şirketleri eliyle ve kooperatifler yolu ile gerçekleştirilmiştir.

Bugün üye sayısı on binin üzerinde olan Mimarlar Odası hala mimarlık mesleğinin en etkin örgütü özelliğini korumakla birlikte serbest mimarlar da bir araya gelerek bir dernek oluşturmuşlardır. Mimarlık mesleğinin en önemli sorunlarından birisi de belirli bir plan dahilinde artış göstermeyen, bugün sayıları otuzu aşan mimarlık okullarını, eğitim sistemini ve tüm mesleği içine alan bir mimarlık meslek yasasını oluşturamamış olmasıdır.

1923'de kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yüklendiği modern yaşamın gerektirdiği biçimde bir kentleşme, insanlarımızın kentleşmesi için kurduğu toplumsal düzenin her alandaki çarpıklığı; 17 Ağustos 1999 ve 12 Kasım 1999'da Marmara Bölgesi'nde yaşanan depremlerin yüzyılın felaketine dönüşmesi ile özetlenebilir. 21.yüzyılın başlarında tüm değerlerini yitirme noktasına gelmiş toplumun çıkarlarının değil de bireysel çıkarların ön plana çıktığı bir yaşamsal düzen kurulurken birçok gerçeğe birlikte deprem gibi önemli bir gerçeğin bir yana bırakılması bugün toplumumuzu önemli bir sorun ile yüz yüze bırakmıştır.

Kriz nedeniyle iyice yavaşlayan yapı sektöründeki faaliyetler depremlerden sonra yeni yasal düzenlemeleri yapmak için yaşanan boşlukta iyice durma noktasına gelmiştir. Yasal düzenlemeler konusundaki en önemli değişiklik yapı denetimi ve sigortasının önem kazanması ile bu alanda yaşanmıştır. 10 Nisan 2000 tarihinde 595 Sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile bunu takiben 9 Haziran 2000 tarihinde 6235 Sayılı Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair 601 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ve bunların uygulama yönetmelikleri çıkarılmıştır. Son olarak 29 Haziran 2001 tarihinde 4708 Sayılı Yapı Denetimi Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir. Yapılan bu düzenlemelerin gerçek yansımaları durma noktasındaki yapı sektörü yüzünden tam olarak görülememiştir. Ancak yapılan bu düzenlemeler köklü çözümler üretmek yerine adeta ortadaki sorunun yükünü mühendis ve mimarlara yüklemiştir. Osmanlı ve Türkiye'deki imar

sisteminin gelişiminin özetlenmesi, aslında bu sorunun sadece teknik elemanlardan kaynaklanmadığını ve çok boyutlu bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır.

4. SONUÇ

Osmanlı'nın imar ortamı ile ilgili yapılan araştırma ve gözlemler sonucunda ortaya çıkan şu gerçeği vurgulamak yerinde olacaktır. Osmanlı'nın imar ve inşaa faaliyetleri her ölçekte mimari faaliyetlerle örtüşmektedir. Dolayısıyla böyle bir ortamda çeşitli mimari faaliyetleri yürüten Osmanlı mimarlık örgütü, işleyişi ve görevleri bakımından Osmanlı'da bir imar sistemi ve teşkilatının oluşmasına neden olmuştur. Yani bugünkü ortamda yapı üretiminde, tasarım dışında uygulamada etkinliği azaltılmaya çalışılan mimarların Osmanlı'da yapı üretiminde ve imar işlerinde tek hakim olduğu görülmektedir.

5. KAYNAKLAR

1. Akçura, T., (1982), "İmar Kurumu Konusunda Gözlemler", ODTÜ, 1982, Ankara.
2. Avcıoğlu, D., (1969), "Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün, Yarın", Bilgi Yayınevi, 1969, Ankara, 233.
3. Cezar, M., (1985), "Tipik, Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi", MSÜ Yayını, 1985, İstanbul, 321-404.
4. Dünder, A., (2000), "Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)", 2000, Ankara, 7-95.
5. Erkin, S., (1999), "Türk İmar Hukuku'nun Ana Çizgileri", YEM yayınları, 1999, İstanbul.
6. Gök, T., (1980), "Türkiye'de İmar Planlaması", ODTÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 1980, Ankara.
7. Güler, S., (1998), "Onsekizinci Yüzyılda Hassa Mimarlar Teşkilatı", 18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı, Sanat Tarihi Derneği Yayınları:3, 1998, İstanbul, 145-150.
8. İmar Kanunu'nun 38 İnci Maddesinde Sayılan Mühendisler, Mimarlar Ve Şehir Plancıları Dışında Kalan Fen Adamlarının Yetki Görev Ve Sorumlulukları Hakkında Yönetmelik
9. Tankut, G., (1993), Bir Başkentin İmarı, 1993 İstanbul.
10. Tapan, M., (1998), "İstanbul'un Kentsel Planlamasının Tarihsel Gelişimi ve Planlama Eylemleri", 75. Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, İstanbul, 75-88.
11. Tekeli, İ., (1998), "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması", 75. Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, İstanbul, 1-24.
12. Tekeli, İ., (1982), Türkiye'de Kentleşme Yazıları, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar 3, Turhan Kitabevi, 1982, Ankara.
13. Teymur, N., (2000), "Değişenler, Değişmeyenler, Değişmesi Gerekenler", Değişen Dünya Değişen Meslek Pratiği, TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi, 2000, Bursa, 1-5.
14. TMMOB, Mimarlar Odası, (1999), "50. Yıla Doğru Mimarlar Odası", 1954-2004, 45. Yıl Kutlama Toplantısı, 1999, İstanbul.
15. TMMOB, Mimarlar Odası, (2001), "UIA Belgeleri 2001", 2001 Ankara.
16. TMMOB, Mimarlar Odası, (2001), "Mimarlık ve Eğitim Kurultayı", 2001, İstanbul.
17. TMMOB, Mimarlar Odası, (2001), "Mimarlıkta Mesleki ve Toplumsal Sorumluluk", UIA/ACE Belgeleri, Uluslararası Panel, 2001, İstanbul.
18. TMMOB, Mimarlar Odası, (2002), "Avrupa Mimarlık ve Yarın" Beyaz Kitap, 2002, Ankara.
19. Sey, Y., (1997), "Yapım Yönetim Ders Notları", 1997, İTÜ, İstanbul.
20. Sey, Y., (1998), "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Mimarlık ve Yapı Üretimi", 75. Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, İstanbul, 25-29.
21. Uzun Vadeli Strateji Ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, DPT, Sekizinci Bölüm, 2000, Ankara, 178-181.